

**ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ОЗДОБЛЕННЯ
ТИТУЛЬНИХ АРКУШІВ ІВАНА ЮГАСЕВИЧА
У РУКОПИСАХ ЗА 1759-1812 РОКИ
(До 270-річчя народження)**

УДК 75.057 (477.87)

Одарка СОПКО,
*старший викладач кафедри дизайну
Закарпатського художнього інституту*

Анотація. У статті йдеться про рукописну спадщину відомого закарпатського переписувача та мініатюриста Івана Югасевича, зокрема про особливості художнього оформлення титульних аркушів, на прикладах зразків його манускриптів із 1759 по 1812 роки.

Ключові слова: Закарпаття, переписувачі, рукописна книга, Ірмологіон, титульний аркуш, шрифти, колофон, оздоблення.

Утвердження в літературі й мистецтві барокової стилістики і ментальності XVII століття не могло повністю впливати на друковані і рукописні літургійні книги XVIII–XIX століть, адже їх текст мав залишатися незмінним. Еволюція мистецького оформлення літературних текстів, як і взагалі стародруків, відобразила зміни не тільки в літературно-мистецькій естетиці, а в цілому у світосприйманні. Нова естетика позначилася на оформленні цих книжок. На зміну синкретичному мистецтву, де надавалося символічного значення слову та візуальному образу в їх нерозривному зв'язку, приходило раціональне ставлення до тексту.

Одночасно на зміну оздобленим титульним аркушам приходять шрифтові текстові заголовки. Орнаментальні оздоби втрачали зв'язок із жанром твору і його змістом. Отже, оформлення української книги розвивалося в напрямі уподібнення до книги інших народів і країн. Якщо українська книга кінця XVI – першої половини XVII століття мала виразні ознаки національної своєрідності, то на кінець XVIII століття вона набирала рис, властивих тогочасній європейській книжці в цілому. А такі структурні елементи книги, як передмова і післямова, які виникали ще з середньовічних традицій, модифікувалися у нові форми в умовах зародження нових віянь культури. У

цих рукописах від старої літератури збереглася повчальна спрямованість, традиційна біблійна символіка, метафоричний стиль, усталеною залишилася формула вираження тематичного єднання: автор – читач – книга.

Хоча книги, переписані від руки, продовжували з'являтися навіть у ХІХ столітті, проте це явище вже не мало масового характеру. Загалом цей етап розглядається як занепад українського рукописання. Однак рукописна спадщина Закарпаття середини ХVІІІ – початку ХІХ століття, в силу історичних причин, засвідчила період розвитку й поширення рукописання. Пожвавлення літературного руху на Закарпатті сприяло тісним зв'язкам із рештою українських земель. Культурні єднання Закарпаття з Галичиною, Наддніпрянщиною у першій половині ХІХ століття стають особливо міцними і роблять вирішальний вплив на літературне відродження, а відтак і пожвавлення рукописання в краї. Для літературного процесу це дає підстави говорити про становлення тут нової літератури як частини загальноукраїнського літературного процесу [1; 18].

Як бачимо, процес відродження і поширення літератури в рукописному виді розвивався паралельно в декількох мистецьких напрямках. Про це свідчать приклади переписування нотолінійних збірників та їхнє нове художнє оздоблення сюжетними, часто чорно-білими, ілюстраціями й орнаментальними заставками, подібними до гравюри. Особливим є період пастирської діяльності Мукачівського єпископа Андрія Бачинського (1773-1809) [2], який називають «Золотою добою», коли відбулося національно-культурне відродження та розвиток науково-творчих сил. Його бурхлива культурно-громадська діяльність викликала величезне захоплення сучасників, яскрава творчість яких стала не тільки історичним, а й культурно-мистецьким явищем краю. Поряд з відомими закарпатцями-вченими Іоаникієм Базиловичем, Арсенієм Коцаком, Іваном Пастелієм, Петром Лодієм, Іваном Орлаєм та поетом-філософом Василем Довговичем, представником бурлескного письменства Мефодієм Андрейковичем, поетом-панегіриком Григорієм Марковичем, постають представники співців та переписувачів-мініатюристів таких як Іван Ріпа, Михайло Бистран, Іван Югасевич.

Активним впливом на розвиток творчих сил у рукописанні була діяльність відомих діячів краю, які плідно працювали в різних галузях науки: історії, мовознавства, теології, філософії, літератури. Це відображалось у творах із значно ширшою

тематикою творів, які окреслили нові естетичні поняття в оформлення рукописів. У раціональному ставленні до текстів поступово змінювалася і художня модель титулів, які набули простого шрифтового пояснення. Зрідка книги, особливо літургійного призначення, виконувалися у складніших художніх формах, що тільки віддалено нагадували стильові твори.

Книжка в цілому відображала нерозривну єдність тексту, який читали і слухали в церкві, та зорового ряду. Таке поєднання тексту, зображення, церковного співу мали глибоко символічне значення. Подібну мистецьку форму мають рукописні книги переписувача й мініатюриста Івана Югасевича. Вивчаючи образну структурну систему його рукописних взірців, можемо впевнено стверджувати, що він добре знався не тільки на каліграфії та оформленні рукописів, але й був добре освідомлений у книжковій конструкції загалом. Особливе значення в рукописній і друкованій книзі у другій половині XVIII століття мав титульний аркуш. У його оздобленні була поширена орнаментика, виконана в характерному для минулого століття стилю бароко, вже значно ближчого до духу народної творчості. Найпоширеніші барокові композиції, копійовані із друкованих титулів, стали типовим елементом художнього оформлення для рукописних книг. На відміну від перевантажених архітектурними й сюжетними елементами друкованих форт, рукописні прикраси на титулах відрізнялися дещо простішими й лаконічнішими виконанням [3; 108, 180].

В оформленні титульних аркушів закарпатських рукописів XVIII – початку XIX ст. трапляється шрифтове композиційне вирішення, коли за призначенням титульний аркуш розроблявся для інформаційного висвітлення.

Початкові аркуші оформляли кіноварними великими літерами, переважно півуставного шрифту, рідше використовували стилізовану в'язь. Оздобу у формі орнаментальної прямокутної заставки спостерігаємо у верхній частині титулу або між шрифтовими рядками. Таке художнє вирішення титулу є в рукописах (И-432) «Апостол» (Діяння апостолів) [2; 35] XVII ст., (И-467) «Малый Ирмологийон или Пѣснослов токмо ирмосы воскресны и прокимени». По новопечатным книгам прилежно исправлен. XVIII–XIX ст., (И-461) «Пісенник Явдохи Баклажук з с. Кваси» [2; 44] [2; 47] XX ст. та ін. Як бачимо, способи побудови текстової композиції на титулах, як і всіх засобів художнього оформлення книги залежали від змісту та читацької ад-

реси. Більш урізноманітнене графічне облямування початкових аркушів виражав його зв'язок з естетичними засадами тогочасного мистецтва. Ця особливість спостерігається в художньому оформленні титулів літургійних книг, коли повертається класична архітектурна рамка-портал, але вже з рисами народної орнаментики. [4; 109].

Врахування важливості сакрального об'єкта книги, якому належало провідне місце в таїнствах і обрядах, з її змістовою та художньою формою характеризують рукописну спадщину Івана Югасевича. Він керувався тими тенденціями кирилических рукописних та друкованих видань, які ввібрали в себе історико-культурні процеси Європи. Їхній розвиток пересікався з різноманітними тенденціями і багатьма культурними традиціями, які формувалися в умовах багатонаціонального та різноконфесійного складу майстрів-книжників. Ці прояви визначили термінологію, призначення та загальний образ рукописних і друкованих книг.

Керуючись цими критеріями у відповідності до призначення твору, Іван Югасевич починав формувати рукопис із титульного аркуша. Як бачимо, його оформлення відповідне до призначення рукопису. Титульні аркуші, окрім оформлення, містять повну інформацію про рукопис: назву, короткий зміст, прізвище автора, місце написання, число, місяць і рік. Така текстова частина уподібнювалася «передмові», яка повторювалася на кінцевому аркуші рукопису на зразок «післямови».

Оформленням титульних аркушів на зразок рамки-порталу характеризує художнє вирішення рукописів Івана Югасевича. Кожний титул його книги оздоблений саме такою класичною формою, особливо Ірмологіони. Автор використовував вищезгадану модель архітектурної рамки-порталу, оздобленої елементами орнаментальних форм. Рослинні або геометричні мотиви, укомпоновані в прямокутні арки-рами, – найпоширеніші в оформленні його титульних аркушів Ірмологіонів. Використання запозичених барокових композицій з біблійною символікою, копійованих з друкованих видань є типовими елементами художнього оформлення для рукописних книг Івана Югасевича. Маємо приклади в його рукописному оздобленні титулів із більш вираженими рисами стилю бароко, адаптованими в народні орнаментальні форми. Наприклад, в Ірмологіоні за 1784-1785 роки титульний аркуш обрамлений рамкою-порталом, у якій укомпоновано рослинні мотиви із пере-

плетеною виноградною лозою та гронами винограду. Її верхня частина має форму півкола із орнаментальним обрамленням геометричних елементів – трикутників та зигзагів. Бокові частини титульного обрамлення оздоблено рослинними орнаментальними мотивами виногрона, лози й листків, які закомпоновані вертикально до низу аркуша. Масивні грона винограду виконано технікою заливки пурпуровим та охристим кольорами. Посередині нижньої частини арки зображено голівку ангела. Його симетричні крильця виконано технікою крапкування та штрихування. Такі ж композиційні схеми із образами ангелів симетрично розташовано у верхній частині арки лівого й правого кутів титулу. Титул виконано трьома кольорами: вохрою, пурпуром та чорним. Усередині арки закомпоновано текстову частину. Назву книги: «*Ірмологіон ся Річ Піснеслов Твореніє отца нашого Іоана Домаскина*» закомпоновано посередині арки-рами, її виконано великими літерами в'язі. Під нею симетрично розташовано решту тексту, написаного рядковими літерами, стилізованим півуставним шрифтом, кіновар'ю. Нижню частину тексту виконано також великими літерами так, що вона симетрично співзвучна із верхніми рядками тексту. Оформлення титульного аркуша цього рукопису органічно доповнюють біблійні сюжети. За стилістичними ознаками дане оформлення має виражені риси ренесансного та деякі елементи барокового стилю. Цієї стилістики автор дотримувався в оформленні всієї книги. На аркушах із оздобами не зустрічаються орнаменти з геометричними формами. Таке художнє вирішення стосується й ініціалів, у яких зустрічаємо часте використання плетінчастих узорів.

Титул, у якому не перетинаються рослинні заставки з геометричними, спостерігаємо і в оздобленні Пісенника, який описує Ю. Яворський [5]. Це свідчить про те, що автор витримував ту модель оформлення, за якою визначалося призначення книги. Наприклад, згадуваний Ірмологіон призначено виключно для літургійного співу, а Ірмологіон за 1800 рік, окрім богослужбових співів, містить і світські пісні. Саме тому автор використав принцип оформлення з мотивами народної орнаментики, зокрема, раму-арку, на відміну від попередньо згадуваного оформлення, оздобленого геометричними елементами. Верхня частина арки має вигляд півкола, оздобленого зигзагами, крапками та скісною сіткою. По обидва боки арки розташовано вертикально-площинні колони, оздоблені посере-

дині скісною сіткою, яку доповнюють з обох боків геометричні вертикальні орнаменти, що складаються з ромбиків і кружечків. Нижню частину арки завершує горизонтальна частина з такими ж орнаментами. Текстова частина титульного аркуша має симетричне розташування рядків, які по чергові змінюються великими та малими літерами. У тексті використано шрифти в'язі та стилізованого пізнього півуставу.

Подібність оздоблення титульного аркуша, але значно збагаченого орнаментальними елементами, спостерігаємо в книзі Ірмологіон за 1806 рік. Обрамлення титулу, особливо верхньої частини, набагато складніше ніж вищезгаданого, його форма півкола збільшилася за рахунок чотирьохрядних орнаментальних геометричних оздоб, що складаються з зигзагів, трикутників, ромбиків, ліній. Два поперечні горизонтальні прямокутники із зубчастими краями завершують верхнє півколо арки-рами. Орнаменти розташовані на них перпендикулярно до нижніх вертикальних форм рами, які завершує нижня горизонтальна частина обрамлення. Геометричні орнаментальні елементи вкомпоновано у вертикальні й горизонтальні смуги, що складаються з ромбиків, кружечків, трикутників, крапок, ліній та скісної сітки. Загальна картина текстової частини титулу не перевантажена шрифтовими елементами. Верхній рядок виконано червоною кіноварною в'яззю, під ним наступний рядок поєднує чорні і червоні великі літери. Дальші рядки тексту виконано стилізованим півуставним прямим шрифтом, які завершуються розчерком. Попри достатньо масивне орнаментальне обрамлення, текст титулу виступає головною частиною аркуша.

Із більш делікатними титульними обрамленнями оформлені Октоїх за 1802 рік та Молитовник, або Требник, за 1805 роки. Орнаментальні обрамлення цих книг за рахунок зменшення геометричних елементів виглядають дуже вишукано. Основний декор рами – скісна сітка, розташована у двох вертикальних та горизонтальних смугах, посередині яких однією смужкою тягнеться орнамент із ромбиків та кружечків. У текстовій частині Октоїху домінує червона кіновар, її доповнено чотирма чорними рядочками, що завершують текст. У Молитвослові червоні й чорні рядки текстів рівномірно чергуються і створюють єдине ціле.

Деяко інакше оформлення титулу Ірмологіону за 1811-1812 роки. Така форма титулів відрізняється від попередніх, а саме звертає на себе увагу масивне орнаментальне обрамлення.

Важкість форм створюють активні орнаментальні смуги з внутрішніх і зовнішніх країв рами. Вкомпоновані в зигзаги трикутники надали елементам композиції ритму й динаміки, тому текстова частина титулу сприймається як другорядна.

У вищезгаданих прикладах оформлення спостерігаємо не перевантажене орнаментами обрамлення, а симетрично розташовані геометричні елементи у всіх частинах рами-арки доповнюють текстову частину титулу. У побудові рядків використано принцип текстового колофону в поєднанні чорних та червоних рядків.

Серед оригінальних зразків титульних аркушів Івана Югасевича вирізняється титул Ірмологіону за 1803 рік. Титульний аркуш має розміщену симетрично текстову частину без єдиного орнаментального елемента. Умовним оформлення можемо вважати прямокутну рамку, побудовану із двох тонких смужок. Текстову частину виконано шрифтами в'язі та прямого півуставу, чорними та червоними кольорами. Варто звернути увагу на слово другого рядка – «КАТАВАСІЯ». Особливо це стосується літер «А», виконаних за цікавим оформленням. За обрисом графем ці літери наближені до кириличного письма, але елементи розчерків середніх з'єднаних ліній нагадує риси готичного шрифту фрактури. Цікавий і виносний середній елемент літери, який нагадує розчерки ренесансних шрифтів, зокрема гуманістичного мінускулу або каліграфічного письма. Це засвідчує обізнаність автора не тільки в кириличних але й латинських шрифтів, елементи яких він використав у такій інтерпретації. Перша літера «К» написана кіновар'ю, решта чорною тушшю.

Варто зауважити, що в структурі деяких рукописів знаходимо такий елемент як шмуцтитул. Такими є два внутрішні титули в книзі Октоїх та три – у Рукописному збірнику № 2017/64. Принцип оформлення цих аркушів вирізняється серед інших заставок за формою великого півкола, яке займає половину сторінки. Подібні форми спостерігаємо в рукописах «Княжої доби», наприклад у «Ізборнику Святослава» 1073 р. [6; 134], у «Повчанні Кирила Ієрусалимського» кінця XI ст. [6; 168], «Юр'ївському Євангелії» 1120-1128 [7; 46], подібність спостерігаємо і в тератологічно-рослинній заставці «Королівського Євангелія» за 1401 р. на арк. № 23. Верхня частина заставок Івана Югасевича нагадує силует храму, оточеного орнаментальними елементами, а нижня горизонтальна частина завер-

шується шрифтовою в'яззю, виконаною кіновар'ю. Заставки побудовані з розет, укомпонованих у кола, які симетрично розташовано по формі півкола. Верхня частина нагадує мереживні орнаменти, а нижня має малу форму півкола із скісною сіткою. Кольорове вирішення внутрішніх титулів Рукописного збірника № 2017/64 багатше, ніж у двоколірному (чорний, червоний) «Октоїху», де присутні пурпурний, голубий, коричневий та чорний кольори.

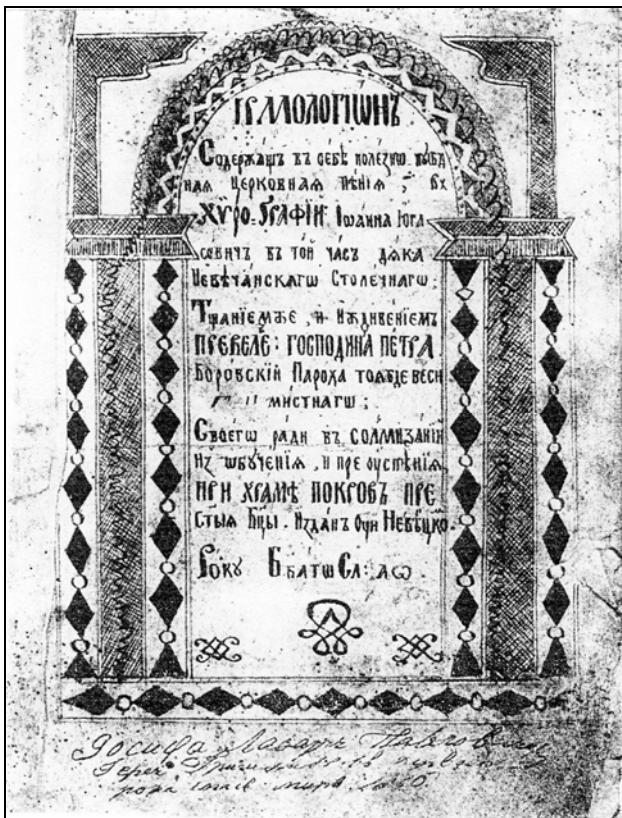
Мистецька характеристика за оригінальними взірцями рукописів засвідчує, що у Івана Югасевича є дві моделі оформлення титулів. Перша – коли автор запозичував елементи класичних взірців різних стилів, а саме ренесансу й бароко, таким оформленням позначений «прикранський» період (1759-1795 рр.), до нього можна віднести книги: Пісенник 1761-1763, Ірмологіон 1778-1779, Пісенник 1798, Ірмологіон 1784-1785 рр.. Друга модель оформлення – із вираженими впливами народного мистецтва, до неї відносимо книги «невицького», другого, періоду (1795-1814) – Календарі за 1806, 1807, 1809, Ірмологіони за 1800, 1803, 1806, 1809, 1809, 1811-1812, Типікон за 1800, Октоїх за 1802, Псалтир за 1804, Молитвослов за 1805, Пісенники за 1811, 1812 рр..

Отже, в цілому рукописи Івана Югасевича відображають нерозривну єдність тексту, який читали і слухали в церкві, та зорового ряду, а саме художнього оформлення. Таке поєднання текстової частини з відповідним до змісту зображенням, що супроводжувалося церковним співом, через ноти, виступає єдиним цілим у книжковій формі. Важливим є і те, що рукописна творчість митця розвивалася паралельно з друкованою книгою і визначала такі ж естетичні засади тогочасного мистецтва, які сприяли дієвості книги як знаряддя культури і чинника впливу на суспільне життя.

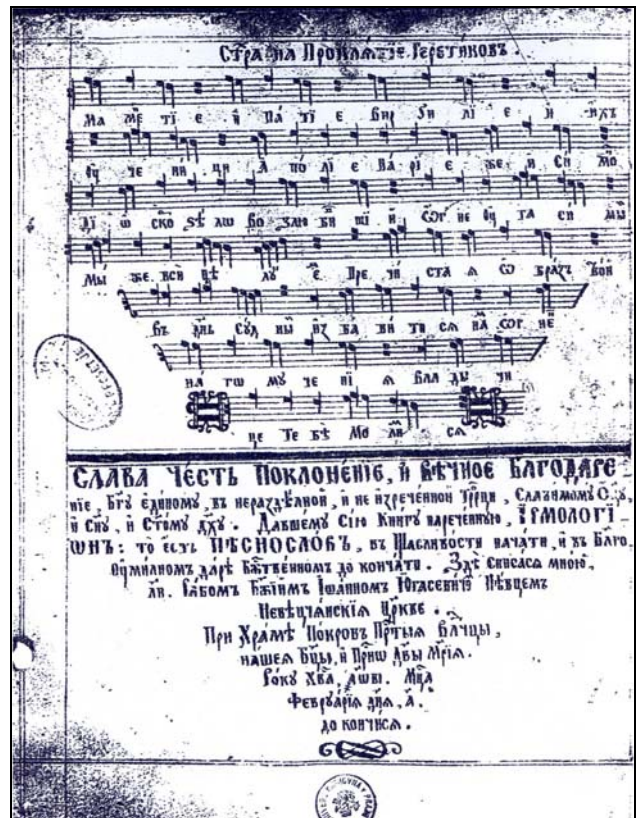
На основі дослідження можемо виділити окремі типи рукописів І. Югасевича, що визначилися за двома періодами його творчості. Доведено, що художня образність книжкової графіки в рукописах І. Югасевича визначається рисами, характерними для українського книгописання в цілому, а особливістю місцевої рукописної книги є те, що на Закарпатті із середини XVIII століття традиція рукописної книги була актуальною ще протягом XIX століття.

Виходячи з мистецького аналізу, можемо зробити висновки про розвиток стилістики в оздобах титульних аркушів

Югасевича, де виявлено співіснування прикмет стильових видозмін готичної, ренесансної, барокової, які трансформувалися у народну орнаментику, стилізовані плетінчасті орнаменти виглядають більше по-народному за рахунок спрощеної плетінки, обрамленої за формою ініціалу. З більш вираженими рисами ренесансових й барокових зразків є ініціали Ірмологіону 1784-1785 рр. виділено особливості каліграфії письма за рисами, близької до барокової стилістики, зокрема у застосуванні фігурних текстів – колофонів із конфігурацією чаші.

Іван Югасевич.
Ірмологіон 1800 р.
Титульний аркуш

Іван Югасевич.
Ірмологіон 1811-1812 рр.
Нотний та текстовий колофони

Авторський внесок Івана Югасевича в розвиток рукописної книги Закарпаття середини XVIII – початку XIX століття є значним у формуванні нової моделі оздоблення титулів та манери виконання книжкових оздоб. Особливість художнього оформлення титульних обрамлень, шрифтових та нотних колофонів доводить, що творчість художника є цінним пластом духовної культури краю, в якому відображено і збережено історію, культуру, мову. Кожен твір Івана Югасевича характеризує давні рукописні традиції, адаптовані автором у тогочас-

ний сучасний книжковий образ, який формувався в контексті взаємовпливу професійних і народних варіантів, елітарної і народної культур, церковного та народного мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Микитась В.* Галузка могутнього дерева: літературний нарис / В. Микитась. – Ужгород: Карпати, 1971. – 208 с.
2. *Микитась В.* Давні книги Закарпатського державного краєзнавчого музею: опис і каталог / В. Микитась. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1964. – 84 с.
3. *Задорожний І.* Невідомий Ірмолой Івана Югасевича / І. Задорожний // Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії. – Львів: Вид-во Львів. Богосл. акад., 2002. – С. 273-279.
4. *Запаско Я.* Українська рукописна книга / Я. Запаско. – Львів: Світ, 1995. – 480 с.
5. *Яворський Ю.* Карпаторуский художник-писець Йван Югасевич и его графические произведения / Ю. Яворський // Материалы для истории старинной песенной литературы з Подкарпатской Руси. – Прага, 1934
6. *Запаско Я.* Львівські стародруки / Я. Запаско, О. Мацюк. – Львів: 1983. – 175 с.
7. Українська графіка XI – поч. XX ст. / авт.-упоряд. А. В'юник. – К.: Мистецтво, 1994. – 328 с.

ARTWORK FEATURES OF IVAN YUHASEVICH' TITLE PAGES IN THE MANUSCRIPT OF 1759-1812 (to the 270 anniversary of his birth)

Odarka SOPKO,

*senior lecturer in graphic design Transcarpathian Art Institute,
Uzhhorod, Ukraine.*

Annotation. *The article is about the manuscript heritage of the famous Transcarpathian scribe and miniaturist Ivan Yuhasevich particular features of the decoration of title pages, for instance of samples of his manuscripts from 1759 to 1812.*

Keywords: *Carpathians, scribes, manuscripts, Irmolohion, title pages, fonts, colophon, decoration.*